

Верховна Рада України. URL: www.pfu.gov.ua/doccatalog/document?id=206525 (дата звернення 01.11.2017).

27. Адміністративний договір щодо застосування Угоди між Україною та Республікою Польща від 18 травня 2012 року / Верховна Рада України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_162/paran2#n2 (дата звернення 01.11.2017).

МИКОЛАЙЧУК А. В.,
аспірант кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 349.22

ПРАВО НА ПРАЦЮ І ПРАВО НА ОСВІТУ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ

Стаття присвячена дослідженню права на працю і права на освіту в системі конституційних прав людини, їх співвідношення та взаємодії. Зроблено висновок, що здобуття необхідного рівня освіти є запорукою реалізації багатьох прав, зокрема права на працю.

Ключові слова: конституційні права, право на працю, право на освіту, безперервна освіта, працівник.

Статья посвящена исследованию права на труд и права на образование в системе конституционных прав человека, их соотношения и взаимодействия. Сделан вывод, что достижение необходимого уровня образования является залогом реализации многих прав, в частности права на труд.

Ключевые слова: конституционные права, право на труд, право на образование, непрерывное образование, работник.

The article is devoted to the study of the right to work and the right to education in the system of constitutional human rights, their relationship and interaction. It is concluded that obtaining the necessary level of education is a guarantee of the realization of many rights, in particular the right to work.

Key words: constitutional rights, right to work, right to education, continuous education, worker.

Вступ. Конституцією України законодавець проголосив людину, її права та свободи найвищою цінністю, а визнання, дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина – обов'язком держави (ст. 3). Громадяни мають рівні конституційні права та свободи, є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками (ст. 24) [1].

Серед конституційних прав закріплено й трудові права працівників, які деталізовані в трудовому законодавстві України. Першим і найважливішим конституційним трудовим правом, що є основоположним для подальшого здійснення інших трудових прав, є право на працю, закріплене в ст. 43 Конституції: «Кожен має право на працю, що включає можли-

вість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб». І.М. Твердовський переконливо обґрунтовує думку, що принцип рівності прав і можливостей громадян у сфері праці потрібно розцінювати як багатофункціональний, оскільки він (а) передбачає юридичну рівність усіх перед законом незалежно від різноманітних чинників, (б) зумовлює рівність матеріальних, процедурних і процесуальних прав, (в) забезпечує рівний доступ до праці й рівні можливості в реалізації права на працю, (г) не допускає проявів дискримінації в цій сфері [2, с. 37].

Право на працю, попри те, що воно є одним з основоположних у всій системі прав і свобод, сьогодні є одним із найбільш спірних як серед учених, так і серед законодавців різних країн, оскільки наявні розбіжності щодо змісту, сутності, тлумачення й реалізації права на працю, що пов'язано передусім із різним розумінням обсягу прав, що охоплює це право. Також є різні підходи й до гарантування цих прав, що істотно впливає на формування самого права на працю.

З конституційним правом на працю в тісному взаємозв'язку перебуває інше, не менш важливе конституційне право – право на освіту. Адже зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва передують реалізація конституційного права на здобуття освіти. Освіта є найважливішим чинником економічного, соціального й духовного прогресу людства, необхідною передумовою розвитку кожної людини, її культури і добробуту. За ст. 53 Основного закону України кожен має право на освіту. Відповідно до Закону України «Про освіту» [3], основною метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетенцій, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян для забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору. Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. У соціальному вимірі освіта є домінуючою підсистемою суспільства, що (а) визначає рівень і якість розвитку економіки та праці, (б) є стратегічним ресурсом функціонування державних і політичних структур, (в) є фундаментальною засадою процесу соціалізації особистості.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження права на працю і права на освіту в системі конституційних прав людини, їх співвідношення і взаємодії.

Результати дослідження. Право на освіту є фундаментальним правом людини в соціальній державі й сучасному суспільстві. Встановлене та захищене Конституцією України – держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам (ст. 53), Кодексом законів про працю України – держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню трудової кваліфікації, а за необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку (ст. 2) [4], Законом України «Про освіту» – кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту передбачає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України. В Україні створюються рівні умови доступу до освіти. Ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гаран-

тується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак (ст. 3), воно дозволяє вільно розвиватися особистості й приносити відчутну користь громадянському суспільству й державі.

Освіта є специфічним видом діяльності в процесі навчання й виховання людини, засобом її залучення до культури, засвоєння культурної спадщини, формування її суб'єктності. Як зазначає Р.В. Шаповал, освіта зорієнтована на людину, на забезпечення її існування, розвитку й самореалізації. Вона (а) є цінністю світової й національної культур, (б) допомагає людині оволодіти культурою свого народу на підставі врахування зв'язків із національними культурами інших народів і світової культури загалом, (в) сприяє адаптації людини до динамічно змінюваного соціуму, а також до професійної діяльності, (г) змінює статусно-рольові форми взаємодії людей, (д) оновлює арсенал знань і способів діяльності індивіда, (е) формує базис його науково-дослідницької діяльності, (є) залучає людей до інтегративної освітньо-науково-виробничої діяльності, (ж) надає досвід інтеграції навчальних, наукових, практичних знань і вмінь, відкриває значні потенційні можливості цього процесу, (з) розкриває сутність майбутньої професії, стабілізує потребу людини в її отриманні, сприяє прояву перспективи професійного розвитку й особистісного зростання людини [5, с. 40].

Право на освіту, зокрема й професійну, є загальним, повним, єдиним і рівним для всіх. Воно є необхідною передумовою для здійснення громадянами інших прав і свобод, зокрема права на працю. Найповніше право на працю розкриває ст. 6 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [6], відповідно до якої воно включає право кожної людини на отримання можливості заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується. Також наголошується на тому, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, здійнять відповідні кроки для його реалізації, і чітко вказується, що праву людини кореспондує обов'язок держави забезпечити можливість здійснення цього права. У ч. 2 вказаної статті зазначається, що заходи, які належить вжити державам, що беруть участь у цьому міжнародному акті, з метою повної реалізації названого права, мають передбачати програми професійно-технічного навчання й підготовки, шляхи й методи досягнення невинного економічного, соціального й культурного розвитку, а також повної професійної зайнятості в умовах, які гарантують політичні й економічні свободи індивіда.

Отже, право на працю передбачає право кожної людини (а) на отримання можливості заробляти собі на життя своєю працею, (б) на вільний її вибір, (в) на те, щоб працювати тільки за наявності вільного погодження на працю, тобто вона не повинна бути примусовою. Переліченим правам кореспондують такі обов'язки держави: (а) здійснювати відповідні правові, економічні й організаційні кроки до повного забезпечення розглядуваного права; (б) надати кожній людині можливість заробляти на життя своєю працею; (в) надати кожному можливість вільно обирати вид праці або вільно на нього погоджуватися; (г) з метою здійснення цього права забезпечити реалізацію програм професійно-технічного навчання, соціально-економічного розвитку й повної виробничої зайнятості; (д) створювати умови, які гарантують основні політичні й економічні права та свободи людини.

Варто також звернути увагу на той факт, що право на працю реалізується не тільки зі вступом у трудові правовідносини, а й відповідно до Конституції – шляхом самостійної праці у вигляді підприємницької діяльності або її здійснення в статусі самозайнятої особи. Можлива реалізація права на працю і шляхом участі у виробничих кооперативах та інших трудових органах. Право на працю – широке поняття, яке охоплює передусім можливість заробляти собі на життя в такий спосіб, який найбільш задовольняє саму людину і який не заборонено законом.

Порівнюючи зміст гарантованого права на працю, проголошеного в Конституції й у Кодексі законів про працю (далі – КЗпП) України, зроблено висновок, що в Основному законі України йдеться про (а) можливість заробляти собі на життя працею і (б) створення державою умов для здійснення громадянами права на працю. Водночас у Кодексі наголошу-

ється на гарантованому одержанні роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру. Зокрема, у ч. 1 ст. 2 КЗпП України зазначено: «Право громадян України на працю, тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. Держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку». Як зазначає С.Я. Вавженчук, Конституцією передбачається гарантування не права на роботу, а права на працю, яке існує й до вступу, й у процесі вступу, й після вступу особи в трудові правовідносини. Як наслідок – учений переконаний, що ч. 1 ст. 2 Кодексу законів про працю України має бути вдосконалена. Зокрема, у ній має йтися не про гарантованість державою роботи кожному, хто бажає, а про гарантії держави щодо реалізації громадянами свого права на працю. Зміщення в такий спосіб відповідних законодавчих акцентів наблизить розглядувану норму до вимог сучасності [7, с. 60, 64].

Право на працю тісно пов'язане із правом на безоплатну професійну підготовку і безоплатне підвищення кваліфікації. Професійна підготовка, підвищення кваліфікації й перепідготовка працівників є найважливішим чинником активної політики зайнятості населення, спрямованої на розвиток трудових ресурсів, забезпечення продуктивної, вільно обраної зайнятості громадян, посилення їхньої соціальної захищеності за допомогою підвищення росту професійної майстерності, професійної мобільності й конкурентоспроможності на ринку праці. Як зазначає В.А. Савченко, політика у сфері професійного навчання має бути спрямованою на забезпечення прав громадян на здобуття вищої та професійно-технічної освіти відповідно до їхніх інтересів, покликань, здібностей, і задоволення потреб усіх сфер економічної діяльності у кваліфікованих і конкурентоспроможних на ринку праці фахівців [8, с. 255].

Провідною ідеєю концепції безперервної освіти є необхідність забезпечення всестороннього розвитку особистості протягом усього періоду життєдіяльності в межах відповідним чином організованої системи такої освіти й використання персоналу. Ця концепція вирішує важливе теоретичне питання про співвідношення 2-х провідних функцій освіти – соціальної й економічної, підкреслює, що відтворення розвиненої особистості – головна мета діяльності системи освіти, і що лише на цій підставі вирішуються всі інші завдання [9, с. 6, 7]. У загальному вигляді означена думка полягає у висуненні провідною метою підготовки спеціаліста формування особистості, здатної до саморозвитку в процесі безперервного навчання. Суть принципу безперервності не обмежується суто організаційними моментами, не вичерпується систематичним поповненням знань, удосконаленням умінь і навичок. До нього також додається поглиблення уявлення про освіту, яка не припиняється із приходом людини у сферу самостійної трудової діяльності, вирішення надзавдання безперервної освіти – інтенсифікувати процес професійного розвитку особистості й надати йому цілісного характеру [10, с. 8].

Національна доктрина розвитку освіти актуальним завданням називає забезпечення доступності здобуття якісної освіти протягом життя для всіх громадян і подальше утвердження її національного характеру [11]. У тлумаченні терміна «доступність» стосовно освіти варто виходити із граматичного визначення цього слова як (а) доступу для всіх до отримання, користування, придбання чогось і (б) відповідності силам, здібностям, можливостям кого-небудь. Системний аналіз положень Конституції України, які оперують цим терміном, надав підстави Конституційному Суду України в справі про доступність і безоплатність освіти [12] для висновку, що поняття «доступність освіти» означає створення державою можливостей для реалізації права людини на освіту. Водночас необхідно зазначити, що доступність освіти дошкільної й загальної середньої є гарантією права кожного на їх здобуття, якому кореспондує обов'язок держави забезпечити реалізацію цього права. Доступність вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах полягає у створенні державою відповідних умов для їх функціонування й розвитку, за яких особа змогла б реалізувати своє право на здобуття вищої освіти на підставі конкурсного відбору, з урахуванням своїх

здібностей та інтересів у вільному виборі типу вищого навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності, профілю навчання.

Отже, виходячи зі змісту терміна «доступність», який вживається в нормах Основного закону України, відповідних законах про освіту, в інших нормативно-правових актах, вищий орган конституційної юрисдикції вважає, що доступність освіти за конституційно-правовим смислом треба розуміти так, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, а держава має створити можливості реалізувати останнє.

Міжнародна організація праці в Рекомендації № 195 «Про розвиток людських ресурсів: освіта, підготовка кадрів і безперервне навчання» (2004 р.) [13] підкреслює, що освіта, підготовка кадрів і безперервне навчання: а) роблять суттєвий внесок до забезпечення інтересів окремих громадян, підприємств, економіки й суспільства загалом; б) мають основоположний характер і становлять невід'ємну частину програм в економічній, фінансовій і соціальній галузях, а також у сфері ринку праці, які мають велике значення для стійкого економічного зростання, створення зайнятості й соціального розвитку; в) є тими чинниками, що сприяють розвитку особистості й відкривають доступ до культурних цінностей та активної громадянської позиції.

Виникнення ідеї безперервної освіти пов'язують зі зростанням темпів науково-технічного прогресу, який потребує широкоосвіченого працівника і спонукає його до постійного оволодіння новими знаннями. На думку футурологів, професійні вимоги до фахівців належить змінювати кожні 5–10 років. Тому фахівець повинен мати готовність, здатність і можливість до перенавчання.

Водночас тим, хто проходить виробниче навчання або навчається в навчальних закладах без відриву від виробництва, роботодавець повинен створювати необхідні умови для поєднання роботи з навчанням. «Зрозуміло, що в ринкових умовах праці, коли в багатьох професіях попит на робочі місця переважає їх пропозицію, важко вимагати від роботодавця якісь преференції у зв'язку із зайнятістю в навчанні чи підвищенні кваліфікації або здобуттям наукового ступеня», – наголошує Н.Б. Іваницька [14, с. 16]. Однак справедливо визнати, що законодавець закріпив низку гарантій, які можуть сприяти й заохочувати працівника до здобуття додаткової освіти, підвищення кваліфікації або проходження спеціального професійного навчання. Зокрема, за ст. 203 КЗпП України за підвищення кваліфікаційних розрядів або просування по роботі мають братись до уваги успішне проходження працівниками виробничого навчання, навчання в навчальних закладах, загальноосвітня і професійна підготовка. Відповідно до ст. 207 цього Кодексу, за час проходження виробничого навчання, перекваліфікації або навчання іншим спеціальностям працівникам виплачується заробітна плата в порядку й у розмірах, визначених законодавством.

У процесі дослідження цієї проблематики варто зазначити вагому роль трудового права, яке (1) встановлює правові гарантії для реалізації права громадянина на освіту, зокрема професійну; (2) стимулює професійне навчання працівників; (3) встановлює кваліфікаційні вимоги до працівників для відповідних видів робіт, тим самим визначаючи зміст професійного навчання; (4) створює сприятливі умови для суміщення праці та навчання; (5) встановлює пільги і переваги для осіб, які проходять професійне навчання, зокрема і без відриву від виробництва; (6) встановлює види навчання та їхні організаційні форми; (7) встановлює правові форми професійного навчання. Нині цікавість до освітньо-трудових відносин у науці трудового права підвищується.

Висновок. У підсумку можемо констатувати, що здобуття необхідного рівня освіти є запорукою реалізації багатьох прав, зокрема права на працю. Останніми роками українське суспільство стало усвідомлювати, що саме освіта може стати тим могутнім стрижнем, який дозволить Україні подолати труднощі перехідного періоду та поповнити лави сучасних високоіндустріальних держав. Як зазначає І.В. Бушмарін, «роль грамотно підготовлених трудових ресурсів в еволюції економіки й суспільства в цілому стає виключно значущою. Пов'язано це з тим, що в міру розширення й поглиблення науково-технічної основи економіки, освоєння високоскладних технологій і поширення мікрокомп'ютерної техніки, а також

входження громадського виробництва в інформаційну стадію, воно вже не може обходитися без масової творчої діяльності. Вперше в історії продуктивні сили виявилися на такому рівні, за якого їх еволюція стає можливою лише в умовах творчої активності працівників пригніченої частини професій і видів діяльності. Для цього потрібен усебічний і передусім творчий розвиток людини на всіх стадіях виховання, шкільного й вузівського навчання, прищеплення інтересу до наукових досліджень і творчого підходу до трудової діяльності. Підвищення інтелектуального потенціалу трудових ресурсів – один із головних напрямів соціальної еволюції сучасного суспільства, що набуває величезного загальнодержавного та глобального значення» [15, с. 113]. Тобто без знань немає робочої сили, немає інтелектуальних ресурсів і людського капіталу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р., № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Твердовський І.М. Заборона дискримінації у сфері праці: дис. ... канд. юрид. наук. Луганськ, 2011. 183 с.
3. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № № 38–39. Ст. 380.
4. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. № 50 (дод.). Ст. 375.
5. Шаповал Р.В. Адміністративно-правове регулювання освітньої діяльності в Україні: дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2011. 372 с.
6. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 г. Права людини. Міжнародно-правові договори України, декларації, документи. Київ, 1992. 239 с.
7. Вавженчук С.Я. Система захисту і охорони конституційних трудових прав працівників: монографія. Харків: Діа плюс, 2013. 510 с.
8. Савченко В.А. Механізм посилення зацікавленості роботодавців у підвищенні професійного рівня персоналу організації. Формування ринкової економіки. Київ: КНЕУ, ДУ НДІ СТВ, 2008. 380 с.
9. Кудрявцев А.В. Проблемы организации непрерывной подготовки кадров в органах внутренних дел. Москва: Изд-во Акад. МВД РФ, 1994. 27 с.
10. Формирование учебной деятельности студентов: монография / под ред. В.М. Ляудис. Москва: Изд-во МГУ, 1989. 240 с.
11. Про Національну доктрину розвитку освіти: указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002. Офіційний вісник України. 2002. № 16. Ст. 860.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень ч. 3 ст. 53 Конституції України (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 р. № 5-рп/2004. Офіційний вісник України. 2004. № 11. Ст. 674.
13. Рекомендация МОТ № 195 о развитии людских ресурсов: образование, подготовка кадров и непрерывное обучение от 17 июня 2004 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ aws/show/993_532.
14. Іваницька Н.Б. Направлення працівників на професійне навчання. Праця і закон. 2012. № 1(145). С. 16–19.
15. Бушмарин И.В. Пути повышения творческого потенциала трудовых ресурсов: опыт экономически развитых стран. Труд за рубежом. 2004. № 2. С. 113–130.

